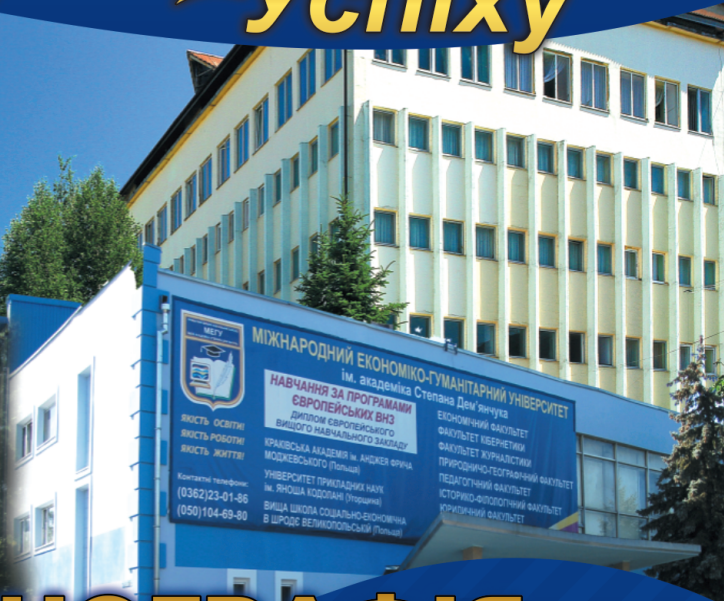

**ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ
ТА ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЧАТКОВИХ
КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ
В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

30
**Років
Успіху**

МОНОГРАФІЯ

Рівне – 2023

**КРАСОВСЬКА О. О., МАКСИМЧУК Н. С., МІСЬКОВА Н. М.,
СИЧИК К. І., СОЙКО І. М., ХОМ'ЯК О. А., ШКАБАРІНА М. А.
АНТОНІШИН Н. І., ГАГІНА Ю. М., ДЕРКАЧ І. Л.**

**ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ
ТА ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ
УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

МОНОГРАФІЯ

РІВНЕ – 2023

УДК 37.047 : 37.046

Т - 33

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (протокол №7 від 30 березня 2023 року)

Науковий редактор :

Красовська Ольга Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії та методик початкової освіти Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Рецензенти :

Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії та методики початкової освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Онищук Ірина Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, початкової та дошкільної освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка;

Грицай Наталія Богданівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри природничих наук з методиками навчання Рівненського державного гуманітарного університету

Красовська О. О., Максимчук Н. С., Міськова Н. М., Сичик К. І., Сойко І. М., Хом'як О. А., Шкабаріна М. А., Антонишин Н. І., Гагіна Ю. М., Деркач І. Л. Технології організаційно-управлінської та освітньої діяльності в початкових класах Нової української школи в умовах інтеграції України до Європейського Союзу. Монографія / за заг. ред. О. О. Красовська. Рівне : видавець О. Зень. 2023. 422 с.

ISBN 978-617-601-440-9

У монографії представлено комплексне дослідження інноваційних технологій організаційно-управлінської та моніторингової діяльності в умовах інтеграції системи освіти України до Європейського Союзу; репрезентовано введено в дію систему заходів управління та організації розвитку освіти міста Рівного на 2021 – 2024 роки; наведено результати впровадження інноваційних технологій навчання освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти та організації інклюзивного середовища Нової української школи; визначено організаційно-педагогічні умови реалізації Концепції Нової української школи в початкових класах в умовах воєнного стану в Україні; представлено авторські методичні системи, педагогічні технології та стратегії забезпечення освітнього процесу викладачами закладів вищої освіти та педагогами практиками початкових класів закладів загальної середньої освіти.

ISBN 978-617-601-440-9

© О. О. Красовська, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПРО АВТОРІВ	9
РОЗДІЛ 1 Інноваційні технології організаційно-управлінської та моніторингової діяльності в умовах інтеграції системи освіти України до Європейського Союзу.	11
1.1. Інноваційні технології управлінської діяльності в системі функціонування закладів загальної середньої освіти України.	11
1.2. Система заходів управління та організації розвитку освіти міста Рівного на 2021 – 2024 роки.	47
1.3. Глобалізаційні процеси та європейські моделі управління освітою в умовах трансферу національних систем освіти.	66
1.4. Моніторинг якості початкової освіти: теоретичний аспект.	100
РОЗДІЛ 2 Інноваційні технології навчання освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти та організації інклюзивного середовища Нової української школи.	136
2.1. Впровадження інноваційних педагогічних технологій навчання мовно-літературної освітньої галузі в початкових класах Нової української школи.	136
2.2. Використання ігрових технологій на уроках математики у початкових класах в умовах реалізації Концепції Нової української школи.	176
2.3. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до	

- впровадження інноваційних технологій навчання мистецької освітньої галузі Нової української школи. **213**
- 2.4. Організаційно-технологічні засади інклюзивної освіти в початковій школі. **249**
- 2.5. Формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів засобами інноваційних технологій навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ». **287**

РОЗДІЛ 3 Авторські методичні системи, педагогічні технології та стратегії забезпечення освітнього процесу викладачами закладів вищої освіти та педагогами практиками початкових класів Нової української школи. **324**

- 3.1. Використання українського фольклору під час вивчення природничої освітньої галузі в початкових класах Нової української школи. **324**
- 3.2. Реалізація Концепції Нової української школи в початкових класах закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану. **362**
- 3.3. Особливості впровадження нестандартних технологій та технік образотворчої діяльності на уроках «Мистецтва» в початковій школі. **383**
- 3.4. Формування компетентного учня початкової школи шляхом міжпредметної інтеграції уроків в умовах впровадження Державного стандарту початкової освіти. **408**

ПІСЛЯМОВА **420**

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ І ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Сучасна початкова освіта повинна бути спрямована на розвиток індивідуальних здібностей та життєвих компетентностей молодших школярів, які дозволять їм в майбутньому швидко пристосуватися до умов мінливого світу і забезпечать реалізацію особистісних та освітніх потреб. Формування ключових компетентностей учнів є особливістю Нової української школи (НУШ), яка, на відміну від традиційної, не акцентує увагу педагогів на формуванні лише предметних. Досягти запланованого можливо шляхом впровадження в освітній процес інноваційних систем навчання, технологій на засадах компетентнісного та діяльнісного підходів. Особливість цих підходів зумовлена формуванням у здобувачів освіти не знань, як кінцевого результату, а умінь перетворювати та застосовувати отримані знання в практичній сфері, адекватно діяти в різних життєвих ситуаціях, відчувати власну відповідальність за власні дії та їх наслідки, демонструвати різноманітні підходи до вирішення проблем, навчатися упродовж життя.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що питанням вивчення та розробці поняття «компетентність» присвятили роботи О. Антонова, Л. Маслак, Н. Бібик, С. Бондар, С. Вітвицька, Н. Волкова, М. Головань, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Кальней, О. Овчарук, О. Онопрієнко, О. Пометун, О. Савченко, С. Скворцова, Н. Софій, Н. Сидорчук, А. Хуторський Р. Шиян та ін. Під компетентністю науковці розуміють комплекс знань чи умінь, здатність до чогось, володіння компетенцією, спроможність, набір якостей, процес формування настанов тощо. Дослідники визначають «компетентності» як своєрідні індикатори, що дозволяють визначити готовність особистості до конкретної діяльності, особистого розвитку та продуктивної участі в житті суспільства. Їх набуття дає людині можливість орієнтуватися в умовах

сучасного суспільства, інформаційному просторі, подальшому здобутті освіти та мінливому ринку праці. Водночас позиції дослідників щодо окреслення поняття «компетентність» неоднозначні: одні ототожнюють їх з компетенціями, сукупністю знань, умінь, навичок особистості, готовністю до діяльності, інші підтримують точку зору, що ця категорія є окремим особистісним утворенням.

О. Онопрієнко стверджує, що компетентність багатогранна. Дослідниця переконує, що ні знання, ні вміння, ні досвід діяльності окремо не є компетентністю, тільки спільно [19].

Н. Мойсеюк трактує компетентність, як якість особистості, яка необхідна для якісної продуктивної діяльності в певній сфері. Дослідниця вважає, що до складу компетентності входять не абстрактні загальні та предметні вміння та навички, а конкретні життєві, які будуть необхідними людині будь-якого віку чи фаху [16].

О. Дубасенюк, Н. Сидорчук розглядають компетентність як складну інтегральну характеристику особистості, визначаючи її як здатність особистості вирішувати проблеми і типові завдання, які виникають у реальних життєвих ситуаціях, у різних сферах діяльності на основі використання знань, навчального й життєвого досвіду відповідно до засвоєної системи цінностей [10; 22].

До науковців, які пропонують розглядати компетентність багатоаспектно належать О. Антонова та Л. Маслак. На їхню думку компетентність – гармонійне, інтегроване, системне поєднання знань, умінь і навичок, норм, емоційно-ціннісного ставлення та рефлексії, що складають мінімальну готовність особистості до вирішення практичних завдань [2, с. 101].

Компетентнісний підхід, на думку О. Савченко – це спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових) і предметних компетентностей [21].

Таким чином, проаналізувавши погляди дослідників робимо висновок, що більшість вчених окреслюють поняття як специфічну спроможність особистості, отриману в процесі навчання, що охоплює комплекс знань, умінь,

навичок, уподобань, світоглядних переконань, ціннісного ставлення, які здатні повністю реалізуватися у практичній діяльності.

Специфічними рисами компетентнісного підходу є: формування компетентної особистості; зміст починається від результатів навчання; учитель не передає готові знання, не навчає, не примушує до відтворення; перевага надається проектуванню навчальних та життєвих ситуацій; результатами навчання виступають сформовані цінності, навички, способи діяльності, особистісні ставлення та реакції, а не готові знання; відбувається через спеціально розроблений та унормований зміст, технології та освітнє середовище.

В Концепції Нова українська школа зазначено, що компетентність – динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [17], і передбачено 10 ключових компетентностей, які є основою для успішної самореалізації учня як особистості, громадянина, фахівця:

1. *Спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами.* Це вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування.

2. *Спілкування іноземними мовами.* Уміння належно розуміти висловлене іноземною мовою, усно і письмово висловлювати і тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання і письмо) у широкому діапазоні соціальних і культурних контекстів. Уміння посередницької діяльності та міжкультурного спілкування.

3. *Математична грамотність.* Уміння застосовувати математичні (числові та геометричні) методи для вирішення прикладних завдань у різних

сферах діяльності. Здатність до розуміння і використання простих математичних моделей. Уміння будувати такі моделі для вирішення проблем.

4. *Компетентності в природничих науках і технологіях.* Наукове розуміння природи і сучасних технологій, а також здатність застосовувати його в практичній діяльності. Уміння застосовувати науковий метод, спостерігати, аналізувати, формулювати гіпотези, збирати дані, проводити експерименти, аналізувати результати.

5. *Інформаційно-цифрова компетентність* передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Інформаційна й медіа-грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, роботи з базами даних, навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеці. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо).

6. *Уміння навчатися впродовж життя.* Здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, організації навчального процесу (власного і колективного), зокрема через ефективне керування ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою навчальну траєкторію, оцінювати власні результати навчання, навчатися впродовж життя.

7. *Соціальні і громадянські компетентності.* Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів.

8. *Підприємливість.* Уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави. Здатність до підприємницького ризику.

9. *Загальнокультурна грамотність.* Здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння

власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших.

10. *Екологічна грамотність і здорове життя*. Уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя [18].

Основою формування ключових компетентностей є досвід здобувачів освіти, їх потреби, які мотивують до навчання, знання та вміння, формуються в різному освітньому середовищі (школі, родині), різноманітних соціальних ситуаціях і зумовлюють формування ставлення до них [8].

Усі перелічені компетентності однаково важливі й взаємопов'язані. Кожну з них діти набувають під час вивчення різних предметів на всіх етапах освіти. Спільними для всіх компетентностей є такі вміння:

- уміння читати і розуміти прочитане;
- уміння висловлювати думку усно і письмово;
- критичне мислення;
- здатність логічно обґрунтовувати позицію;
- виявляти ініціативу;
- творити;
- уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення;
- уміння конструктивно керувати емоціями;
- застосовувати емоційний інтелект;
- здатність співпрацювати в команді.

Ключові компетентності з'єднують в одне ціле особистісне і соціальне в освіті, відображають комплексне оволодіння сукупністю способів діяльностей, що створює передумови для розроблення індикаторів їх вимірювання; вони виявляються в конкретній справі чи ситуації; набуваються молодою людиною не лише під час вивчення предметів, а й засобами неформальної освіти, шляхом впливу середовища тощо [3].

У Державному стандарті початкової загальної освіти компетентність розуміється як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається зі знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [8]. Також у Державному стандарті показано, як ці ключові компетентності можуть бути реалізовані на рівні початкової школи. Інноваційне розуміння компетентнісного підходу загалом, ключових та предметних компетентностей зокрема, міститься також і в Типових освітніх програмах для початкової школи закладів загальної середньої освіти, розроблених під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна [24; 25; 26; 27].

Сьогодні ефективність початкової освіти залежить від реалізації компетентнісного підходу. На зміну теоретичним урокам приходять компетентнісно орієнтовані, які дають можливість цілісно сприймати тему, формують системне мислення, позитивно емоційне ставлення до пізнання.

З метою реалізації компетентнісного навчання в освітній процес початкової школи введено новий інтегрований навчальний курс «Я досліджую світ», який об'єднує навчальний зміст декількох освітніх галузей. Залежно від варіанту типової освітньої програми таких галузей може бути три: природнича, громадянська та історична, соціальна та здоров'язбережувальна (за програмою О. Савченко) [24; 25], або сім: природнича, технологічна, соціальна та здоров'язбережувальна, громадянська та історична, інформатична, частково мовно-літературна і математична (за програмою Р. Шияна) [26; 27].

Дослідження проблем упровадження інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в освітній процес початкової школи є об'єктом наукових пошуків І. Андрусенко, Н. Бібік, С. Большакової, М. Вашуленка, Т. Воронцової, Т. Гільберг, О. Онопрієнко, О. Пометун, В. Пономаренка, М. Прістінської, О. Савченко, Р. Шияна та інших.

Зокрема, І. Большакова і М. Прістінська широко розкрили питання інтеграції в освіті, тематичного та діяльнісного підходів, організації тематичного навчання в початковій школі, є співавторами (з Н. Бібік) навчально-методичного комплексу «Я досліджую світ» [17].

Т. Воронцова, В. Пономаренко обґрунтували ключові ідеї та зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та зі співавторами (О. Хомич, І. Гарбузюк, Н. Андрук) розробили навчально-методичне забезпечення з інтерактивним доповненням [4].

Т. Гільберг, у численних наукових та методичних працях, широко висвітлює питання організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та поза ними. Під її керівництвом розроблено підручники, робочі зошити, календарно-тематичне планування та інші навчально-методичні матеріали для 1-4 класів [6; 7].

М. Спіхіна досліджувала особливості викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у Новій українській школі в контексті педагогіки партнерства. Авторка довела, що інтегрований курс «Я досліджую світ» сприяє активізації пізнавальних та дослідницьких інтересів молодших школярів, представила інноваційну стратегію навчання Inquiry-based learning – навчання-дослідження на основі запитів учнів, яка ґрунтовно у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» [11].

Аналіз численних наукових і навчально-методичних праць дозволяє зробити висновок, що інтегрований курс «Я досліджую світ» введений в початкову школу з метою індивідуального розвитку молодших школярів на основі формування цілісної картини світу та засвоєння соціального досвіду попередніх поколінь, охоплює комплекс інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності, способи дослідницької поведінки, які визначають спроможність учнів початкової школи розв'язувати завдання практичного спрямування. Інтегрований курс має сприяти розвитку наукової і технологічної грамотності учнів на основі набуття конкретного досвіду вирішення проблем.

Н. Бібік стверджує, що цей курс передбачає створення передумов для усвідомленого сприймання і засвоєння соціальних та морально-правових норм, історичних, національно-культурних традицій українського народу. Він

враховує наступно-перспективні зв'язки між дошкіллям і основною ланкою школи [3].

Таким чином, вважаємо, що в змісті інтегрованого курсу «Я досліджую світ» закладено потенційні можливості для досягнення поставленої мети і формування ключових та предметних компетентностей учнів молодшого шкільного віку *шляхом розв'язання таких завдань*:

– формування допитливості, яка забезпечує успішну взаємодію особистості з природою, бажання шукати і висувати нові ідеї, самостійно чи разом з групою досліджувати і спостерігати, формулювати припущення й продукувати висновки на основі проведених дослідів, пізнавати навколишній світ і себе шляхом спостереження та дослідження; формування наукового світогляду й критичного мислення, вироблення відповідальної, безпечної і природоохоронної діяльності учнів початкових класів у навколишньому середовищі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку;

– виховання любові до України, пошани до її державних символів, традицій, звичаїв, культури рідного краю; формування інтересу до пізнання її історії, славетних постатей;

– усвідомлення багатоманітності світу; формування та розвиток толерантності, терпимості та поваги до інших; уміння дотримуватися правил та застосовувати соціальні навички в різних видах діяльності;

– здатність застосовувати здоров'язберезувальні компетенції в умовах конкретної життєвої або навчальної ситуації на користь збереження, зміцнення і формування здоров'я; спроможність самостійно застосовувати знання (факти, уявлення, поняття), способи і досвід навчальної та здоров'язберезувальної діяльності, ціннісне ставлення до власного життя і здоров'я;

– формування власної ідентичності як особистості, громадянина, члена родини, етнічної, релігійної, регіональної та локальної спільноти, формування активної життєвої позиції, виховання громадянських, соціально-культурних та моральних якостей, створення комфортних умов для самовираження, самоідентифікації та реалізації особистісного потенціалу молодшого школяра.

Реалізація інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі має ряд особливостей:

- використання активних методів навчання (інтерактивна технологія, проєктне навчання, технологія розвитку критичного мислення, кооперативне навчання);

- компетентнісне навчання (формування ключових та предметних компетентностей, визначених Державним стандартом початкової освіти, концепція множинного інтелекту за Г. Гарднером, базові психосоціальні компетентності, провідна модальність дитини, компетентнісно орієнтовані завдання);

- тематичне навчання (тематичні дні/тижні, міжпредметні зв'язки, інтелект-карти) тощо [5, с. 141].

Таким чином, проаналізувавши мету, завдання і особливості навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі очевидними видаються такі наукові підходи до його викладання: компетентнісний, інтегрований, діяльнісний, тематичний, дослідницький.

Інтеграція в початковій школі – це специфічна міждисциплінарна форма освітнього процесу, яка базується на теорії пізнання та розуміння того, що саме пошук знання і є дієвим способом міждисциплінарного дослідження [1, с. 13].

І. Большакова трактує інтеграцію як «процес взаємодії, об'єднання, взаємовпливу, взаємопроникнення, взаємозближення, відновлення єдності тощо двох або більше систем, результатом чого є утворення нової цілісної системи, яка набуває нових властивостей і взаємозв'язків між оновленими елементами системи» [14, с. 10].

На думку В. Ільченко інтеграція – це «процес і результат об'єднання окремих компонентів змісту освіти в єдине ціле» [12, с. 85].

Т. Гарачук визначає інтеграцію як «процес об'єднання, сполучення та побудови міцних зв'язків між окремими компонентами чого-небудь і, як результат, формування цілісної картини світу» і доводить, що «інтегрований підхід можливий і доцільний за дотримання таких умов, як: певна спорідненість

наук, що відповідають інтегрованим навчальним курсам; інтеграція не навчальних предметів, а освітніх галузей; збіг або подібності об'єктів вивчення; вивчення не тільки тем, а і зв'язків між ними; уміння бачити проблему там, де її немає; розроблення міжпредметних тем для формування ключових компетентностей тощо» [5, с. 141].

Відтак, інтегрований курс «Я досліджую світ» ґрунтується на інтегрованому навчанні і покликаний сприяти розвитку психічних процесів учнів молодшого шкільного віку, накопиченню їхнього соціального та пізнавального досвіду, формуванню допитливості, активного ставлення до явищ та подій довкілля. Інтеграція освітніх галузей в курсі заохочує молодших школярів будувати зв'язки між окремими дисциплінами й опиратися на знання з різних предметних галузей, усуває дублювання матеріалу з різних предметів, переконує учнів, що світ – це загальна картина, а не поділ на окремі елементи. Важливо й те, що інтегрований підхід до навчання позитивно впливає на розвиток самостійності, пізнавальної активності й уподобань дитини, сприяє розвитку здібностей, побудові нових нейронних зв'язків, активізації мисленневих процесів, спонукає до узагальнення відомостей із різних наук.

Інтегрований підхід до викладання курсу «Я досліджую світ» дозволяє інтенсифікувати урок, збільшити його інформативну складову частину, сприяє розвитку інтересу до навчального курсу, підвищує творчий потенціал, розвиває креативність та нестандартне мислення, допомагає ширше та глибше вивчити навчальний предмет, зрозуміти його глибинну суть, побудувати зв'язки з реальним життям і навчитися використовувати здобуті знання у практичній діяльності [5, с. 141].

Від правильної організації освітнього процесу на основі ціннісних підходів залежить ефективність формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів, та реалізація перспективної демократичної моделі навчання та виховання.

Ми переконані, що реалізувати вищесказане в сучасних умовах НУШ покликані інноваційні педагогічні технології навчання, якими повинен володіти кожен учитель початкових класів.

Проблемі розробці і впровадження інноваційних освітніх технологій присвячено наукові праці В. Беспалько, О. Гузенко, І. Дичківської, О. Дубасенюк, Л. Коваль, І. Коновальчука, Л. Лук'янової, М. Махмутова, В. Оконь, О. Падалки, О. Пехоти, Н. Сидорчук, І. Смолюка, Г. Сударевої, О. Янкович та ін.

Інноваційне навчання – це зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна та освітня діяльність, ґрунтована на розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості [9].

Інноваційні технології навчання – технології активного, модульного та проблемного навчання, а також дидактичні ігри; набір методів і засобів, що підтримують етапи реалізації нововведення [13].

Вважаємо, що для формування у молодших школярів ключових і предметних компетентностей учителям початкових класів слід застосовувати такі інноваційні технології навчання, котрі здатні забезпечити умови розвитку особистості, реалізувати її права на індивідуальний творчий внесок, на особистісну ініціативу, на свободу саморозвитку та досягнення власної і суспільної мети. До них відносимо:

– *діалогові технології*: сукупність форм і методів навчання, базованих на діалоговому мисленні у взаємодіючих дидактичних системах суб'єкт-суб'єктного рівня: (учень-учитель, учень-автор, учитель-автор тощо). До діалогових технологій відносять: проблемно-пошукові діалоги, семінари-дискусії, навчальні дискусії, евристичні бесіди, аналіз конкретних ситуацій, інтелектуальні аукціони, метод аналізу проблемної ситуації тощо. Застосовують такі методи: «Шкала думок», «Мозковий штурм», «Займи позицію», «Незакінчені речення», «Так і ні», «Коло ідей», «Чотири кути», «Інтерактивна дискусія», «Ажурна пилка», «Прес», «Снігова куля», «Гудіння

бджіл», дискусія-симпозіум, «Концентричне коло» тощо. Діалог – це зіткнення різних точок зору і завдання учителя – зуміти навчити молодших школярів без остраху, висловлювати власну думку, не ображаючи іншого.

– *ігрові технології*: дидактичні системи використання різноманітних ігор: ситуаційно-рольових, ігор-драматизацій тощо. Під час виконання вправ «Відгадай, хто я?», «Мудрі сови», «Інфокарусель» та інших у молодших школярів формуються уміння виконувати завдання на основі компромісного вибору, що в свою чергу, сприяє розвитку соціальної компетентності.

– *структурно-логічні технології*: поетапна організація системи навчання, що забезпечує логічну послідовність формування та розв'язання дидактичних задач на основі відбору їх змісту, форм, методів і засобів навчання на кожному етапі з урахуванням поетапної діагностики результатів. Загальновідомо, що завдяки візуальній підтримці, нова інформація засвоюється та запам'ятовується краще. Презентація навчального матеріалу у структурованому вигляді дозволяє швидше та якісніше засвоювати нові системи понять, способи дій. Сьогодні, з метою візуалізації навчального матеріалу в НУШ, використовуються такі форми та методи:

- ✓ традиційні діаграми і структурно-логічні схеми: діаграма Венна, ієрархічна структура («Дерево»), фішбоун (причинно-наслідкова діаграма Ісікави);
- ✓ таблиці: «Об'єкт – властивості» (описова таблиця), «Об'єкт – об'єкт», «Об'єкт – об'єкт – кілька», «Об'єкти – властивості – об'єкти», «Т-схема»;
- ✓ інтелект-карти (mind map), стратегічні карти (roadmaps), казуальні ланцюги (causal chains), інфографіка, навчальні презентації та ін.

– *інформаційно-комп'ютерні технології*: це технології, що реалізують у дидактичних системах комп'ютерного навчання на основі діалогу «людина-машина» за допомогою різноманітних навчальних програм (тренінгових, контролюючих, інформаційних тощо).

– *проектні технології*: системне і послідовне моделювання тренувального розв'язання проблемних ситуацій, які вимагають від учасників освітнього процесу пошукових зусиль, спрямованих на дослідження та розроблення оптимальних шляхів їх розв'язання (проектів), їх неодмінний публічний захист та аналіз підсумків упровадження. Для формування природничої, громадянської та історичної, соціальної та здоров'язбережувальної компетентностей доцільно використати такі методи означеної технології: метод проектів, рольова гра (моделювання), «Мозаїка», «Втрачена інформація», «Броунівський рух» тощо.

– *інтеграційні технології*: дидактичні системи, що забезпечують інтеграцію міжпредметних знань і вмій, різноманітних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем, уроків, навчальних днів.

Для успішного впровадження в освітній процес початкової школи будь-якої з перелічених технологій, вчитель повинен володіти знаннями про сутність інноваційних освітніх технологій, доцільність і можливість застосування кожної з них під час навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ», враховувати специфіку їх застосування, індивідуальні та вікові особливості учнів.

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» перевага надається активним та інтерактивним методам, що сприяють розвитку творчості, ініціативності, самостійності та критичного мислення молодших школярів і базуються на багатосторонній взаємодії.

Варто відмітити, що структура інтерактивного уроку містить п'ять етапів:

1. Мотивація, стимулювання інтересу учнів до теми (5% часу уроку);
2. Оголошення теми уроку та очікуваних результатів (5% часу уроку);
3. Надання інформації в мінімально стислий час (10-15 % часу уроку);
4. Інтерактивні вправи, що передбачає використання 1-3 педагогічних технологій (45-60% часу);
5. Рефлексія (20 % часу).

Інтерактивні технології орієнтовані на реалізацію пізнавального інтересу і потреб кожного учня молодшого шкільного віку, дають найбільший простір для індивідуальної самореалізації в навчанні і найбільше відповідають особистісно-орієнтованому підходу, на якому сьогодні ґрунтується початкова освіта.

У початковій школі вчитель не зможе використовувати технології інтерактивного навчання для формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів без спеціальної підготовки, оскільки сукупність вимог і умов щодо організації навчальної діяльності в школі дає підстави вважати ці технології інноваційними, відмінними від традиційних форм навчання, тому широке запровадження їх у шкільний навчальний процес потребує спеціальної підготовки.

Існує ряд особливих вимог щодо використання учителем інтерактивних технологій на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі. До них належать: інформативні; дидактично-організаційні; комунікативні; проєктивно-конструктивні.

До інформативних вимог відносимо:

– належний обсяг психолого-педагогічних і дидактичних знань з фахових методик початкової школи, зокрема з методик навчання природничої освітньої галузі, соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської та історичної освіти, які дозволяють ефективно застосувати інтерактивні технології в процесі навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»;

– наявність у педагога початкової школи сформованих компетенцій щодо застосування технології інтерактивного навчання, доцільності її використання на конкретних етапах інтегрованого уроку, знання її компонентів та особливостей;

– власна зацікавленість вчителя і усвідомлення доцільності застосування інтерактивної технології в процесі навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі;

– постійне прагнення до саморозвитку, самовдосконалення, опанування щоразу нових методів і прийомів інноваційної діяльності;

– уміння здійснювати аналіз інноваційного педагогічного досвіду інтерактивного навчання, застосовувати його у власній практичній діяльності на інтегрованому курсі «Я досліджую світ» у початковій школі;

До дидактично-організаційних вимог належить:

– здатність учителя застосовувати різноманітні складові інтерактивної технології, відповідно до психолого-педагогічних особливостей молодших школярів;

– уміння педагога правильно застосовувати інтерактивні технології на інтегрованому уроці відповідно до його мети, враховуючи вікові та індивідуальні особливості учнів;

– здатність учителя керувати самостійною пізнавальною діяльністю учнів в процесі інтерактивної взаємодії на уроці «Я досліджую світ», сприяти розвитку їх власних інтелектуальних здібностей, уміти правильно організувати інтерактивний навчальний процес;

– уміння рефлексувати та працювати над розвитком цих умінь у своїх учнів;

– уміння застосовувати критерії формувального оцінювання учнів за умов інтерактивного навчання;

– здатність організувати навчальну діяльність школярів, розвивати їхні навички щодо самооцінювання та оцінювання досягнень однокласників;

– уміння творчого використання інтерактивних методів навчання в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» у початковій школі.

Комунікативні вимоги передбачають забезпечення оптимальних умов усередині учнівського колективу під час інтерактивної взаємодії. Серед них:

– спостереження за діалогом учнів під час використання інтерактивної технології на уроці «Я досліджую світ». Це дає можливість оцінити реальний психологічний та фізичний стан кожного учня в конкретній ситуації;

– розуміння і оцінка кожного учня в суб'єкт-суб'єктній взаємодії, що дозволяє передбачати, відчувати і розуміти емоційний стан та настрої

вихованців;

- регуляція міжособистісної взаємодії на рівні малої соціальної групи;
- встановлення партнерських взаємин з кожним учнем, з усім колективом, як учнівським, так і батьківським.

Проективно-конструктивні вимоги мають на меті розвивати здатність вчителя:

- організовувати і планувати освітній процес із застосуванням інтерактивної технології згідно вимог Державного стандарту початкової освіти, чинних Типових освітніх програм;
- відбирати і впроваджувати ефективні інтерактивні методи навчання під час реалізації мети і завдань предметних галузей, обирати доцільні форми і види діяльності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ»;
- здійснювати на уроках «Я досліджую світ» індивідуальний і диференційований підходи до учнів в умовах інтерактивного навчання згідно вимог особистісно-орієнтованого і діяльнісного підходів;
- передбачати результати діяльності кожного учня, всього класу, власні;
- прогнозувати очікувані результати навчання, розробляти критерії оцінювання.

Таким чином, ми вважаємо що для реалізації усіх вищезазначених вимог до учителя початкової школи щодо використання ним інтерактивних технологій під час формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», виникає необхідність модернізації фахової підготовки здобувачів закладів вищої педагогічної освіти, мотивації педагогів до цілеспрямованого професійного саморозвитку і самовдосконалення.

О. Пометун вважає, що труднощі, які виникають у вчителів під час застосування інтерактиву зумовлені, в першу чергу, власними набутими стереотипами [20]. Ми поділяємо думку дослідниці про те, що учителі схильні

обирати той стиль викладання, за яким колись самі навчалися. Традиційний стереотип провідної ролі вчителя, його абсолютного права на істину, вирішувати як, що, і в якій формі треба вивчати часто викликають неоднозначні думки, оскільки зміна позицій учня і педагога в результаті запровадження інтерактивного навчання призводить до змін у змісті діяльності учасників всього освітнього процесу. Взаємодія учителя і учнів, та учнів між собою має відбуватися на основі партнерства, що передбачає визнання учителем рівності кожного учня на шляху до поставленої мети, і, водночас, однакової відповідальності за результати своєї діяльності.

Також дослідниця акцентує увагу на розвитку комунікативних навичок, умінь дискутувати, вести груповий діалог, аналізувати, рефлексувати тощо [20]. Вчитель не повинен бути головним на уроці, головним має бути учень, його зв'язки з іншими учнями, а учитель – це тренер, фасилітатор, провідник, організатор, консультант, але не диктатор.

В Концепції Нової української школи передбачено, що учитель повинен бути фасилітатором в освітньому процесі, застосовувати інноваційні методи, вести діалог, розвивати емоційний інтелект і критичне мислення учня [17].

В сучасній демократичній Україні, на етапі активного розвитку інформаційного суспільства, формування у молодших школярів критичного мислення в освітньому процесі набуває все більшої актуальності. Адже найціннішим результатом початкової освіти в особистісному вимірі (визначеним у Концепції Нової української школи) є здорова дитина, мотивована на успішне навчання, дослідницьке ставлення до життя; це учень / учениця, які вміють вчитися з різних джерел і критично оцінювати інформацію, відповідально ставитися до себе та інших людей, усвідомлювати себе громадянином / громадянкою України [17]. Тому розвинуте критичне мислення молодших школярів є запорукою їх успішного життя суспільстві.

Критичне мислення – це набір розумових стратегій і операцій, опанування яких передбачає вільне використання людиною мисленневих

операцій високого рівня, що застосовуються для формулювання обґрунтованих висновків, оцінок та ухвалення рішень [20].

Розвиток критичного мислення, здатності чітко та аргументовано формулювати і висловлювати власні судження; критично розмірковувати на основі вже вивченого, оцінювати здобуту інформацію та її джерела, виокремлювати головне, аналізувати, робити висновки, пов'язувати нову інформацію з уже вивченою, використовувати отриману інформацію в особистому житті; критично оцінювати факти, поєднувати новий досвід з набутим раніше і творчо його використовувати для розв'язування проблем природничого характеру; визначати власну ідентичність як особистості, громадянина, члена родини, етнічної, релігійної, регіональної та локальної спільноти; визначати альтернативи, прогнозувати наслідки, ухвалювати рішення з користю для здоров'я, добробуту, власної безпеки та безпеки інших осіб, робити аргументований вибір на користь здорового способу життя, аналізувати та оцінювати наслідки і ризики – це завдання щодо реалізації природничої, громадянської та історичної, соціальної та здоров'язбережувальної освітніх галузей відповідно до Державного стандарту початкової освіти [8]. Ці завдання демонструють важливість розвитку критичного мислення учнів молодшого шкільного віку для реалізації освітніх галузей, що інтегруються в курсі «Я досліджую світ» і, відповідно, формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів.

Феномен розвитку критичного мислення у своїх наукових працях досліджували багато науковців: Дж. Брунер, Д. Дьюї, М. Липман, Д. Макінстер, Р. Пауль, Ж. Піаже, Д. Халперн та інші. Українські вчені також мають досвід у вивченні означеного питання (О. Белкіна-Ковальчук, І. Большакова, І. Бондарчук, Т. Воропай, Н. Вукіна, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло, Л. Терлецька Л. Шимон та інші).

Ідея розвитку критичного мислення на теренах української дидактики і методики навчання з'явилася лише наприкінці ХХ століття, коли український учений О. Тягло акцентував увагу на доцільності розвитку критичного

мислення в умовах інформаційного суспільства і доводив, що критично мислити можна навчити: «Його культуру слід цілеспрямовано й терпляче вирощувати на всіх рівнях, починаючи з першого класу школи, потім – у вищому навчальному закладі й урізних інститутах післявузівської освіти» [29, 91].

Ми розглядаємо критичне мислення як складний процес, що починається із залучення інформації, її критичного осмислення та завершується прийняттям рішення.

Метью Ліпман – професор філософії Колумбійського університету, консультант ЮНЕСКО з освітніх питань, Фундатор Інституту критичного мислення США стверджує, що критичне мислення – «вміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження, оскільки воно: а) ґрунтується на певних критеріях; б) є таким, що самокоригується; в) впливає з конкретного контексту» [15; 30].

М. Ліпман виділяє шість ключових елементів критичного мислення:

1. Уміння мислити передбачає володіння певними прийомами, які в сукупності створюють перевірену на практиці ефективну методологію опрацювання інформації.

2. Відповідальність передбачає, що людина, звертаючись до інших, усвідомлює обов'язок аргументувати власну позицію і піддавати сумніву аргументи опонента.

3. Формулювання самостійних суджень, як продукт критичного мислення означає, що воно спрямоване на творчу мисленнєву діяльність, а не на репродуктивне мислення.

4. Важливими є критерії, до яких апелює, на які спирається критичне мислення. Критерії – це положення, які бере до уваги критично мисляча людина, оцінюючи ідеї у процесі їх аналізу чи критики. Проте критерії не можуть бути абсолютизованими, у процесі критичного мислення вони піддаються сумніву, зміні або заміні іншими.

5. Самокорекція потребує, щоб людина використовувала критичне мислення як метод, звернений на її власні судження з метою їх виправлення чи покращення.

6. Використання загальних критеріїв не спростовує увагу до контексту. Адже, загальні критерії мають обов'язково перевірятися на відповідність і на можливість зміни у кожному конкретному випадку [15; 30].

Технологія розвитку критичного мислення здійснюється за алгоритмом:

1. Визначення мети та завдання навчання, мотивація інтересу до даної теми (актуалізація особистого досвіду: пропонується пригадати, що відомо з даної теми, проаналізувати свої знання, включитися в цілеспрямоване навчання та ін.).

2. Ознайомлення із новою навчальною інформацією (надання можливості вибору: самостійне опрацювання першоджерел, перегляд фільму, проведення досліду тощо), підтримування пізнавальної активності, критичне сприймання навчального матеріалу, встановлення асоціацій між відомою та отриманою інформацією.

3. Проведення рефлексій (осмислення нового матеріалу, визначення його значимості в особистій системі знань, обговорення та аргументація особистих ідей, формування власних суджень) [13].

Навчити учнів мислити критично з першого уроку практично неможливо, оскільки це довготривалий процес. Не можна виділити чіткий алгоритм дій вчителя щодо формування критичного мислення в молодших школярів. Але можна виділити певні умови, створення яких спонукатиме і стимулюватиме учнів молодшого шкільного віку до критичного мислення. До них належать: час, очікування ідей, спілкування, активна позиція, повага поглядів та думок інших, віра у власні сили та можливості однокласників [13].

Ми не погоджуємося з тими учителями, які вважають сформованими предметні компетентності в учня, який може відтворити фактичний матеріал (прочитаний текст, правило, дату тощо). Предметні компетентності, як особистісне утворення молодшого школяра, потрібно формувати через

діяльність, ґрунтуючись на досвіді дитини і байдуже, що він незначний. Предметні компетентності, засобами елементів технології розвитку критичного мислення, формуються у процесі: опрацювання інформації, розв'язання задач, проблем, оцінки ситуації, вибору раціональних способів діяльності тощо. Такі завдання вирішують молодші школярі на кожному інтегрованому уроці «Я досліджую світ».

Важливою педагогічною умовою розвитку критичного мислення є створення зацікавленості й доброзичливої співпраці під час навчального процесу, активне залучення до парної і групової роботи. Критичне мислення формується, насамперед, у дискусіях, у процесі активної взаємодії з текстами, створення письмових робіт тощо. Завдання вчителя – не передавати учням власне розуміння певної інформації, а надати допомогу у розширенні та реструктуризації вже набутих ними знань під впливом одержаної нової інформації; в інтерпретації та розумінні нових явищ у світлі того, що учні вже знали; стимулювати школярів брати активну участь у пошуках відповідей на власні запитання. Розвиток критичного мислення учнів сприяє формуванню демократичної громадянської свідомості.

Отже, формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів шляхом застосування елементів технології розвитку критичного мислення, сприяє набуттю вмінь досягати успіху у розпочатій справі, робити виважений власний вибір, керувати здобутими знаннями у житті та навчанні, успішно адаптуватися до суспільного життя.

В НУШ ідеї громадянського виховання, ціннісного ставлення до власного та чужого здоров'я, пізнання навколишнього світу і себе шляхом спостереження та дослідження, формування наукового світогляду органічно вписуються у зміст і методику навчальної (інтегрованої курс «Я досліджую світ»), позаурочної (ранкові зустрічі, виховні заходи тощо) роботи, в організацію життєдіяльності школярів. Цей напрям виховання в початковій школі має на меті формування у дітей знань і уявлень про українське суспільство, природу рідного краю, розкриття на доступному рівні

особливостей взаємодії людей у родині, в колективі, суспільстві, виховання в них позитивного особистісного ставлення до цінностей і символів української держави; виховання гуманної, соціально-активної, відповідальної особистості.

Об'єктом особливої уваги вчителя початкових класів має стати формування в учнів молодшого шкільного віку здатності висловлювати власну думку, обстоювати свої права, готовності до змін, що базується на почутті власної гідності. Учитель досягає цього через співпрацю на уроці, взаємодію у грі, залучення молодших школярів до участі в учнівському самоврядуванні, впровадженням в освітній процес інтегрованих уроків, уроків-свят, уроків-громадянськості, уроків-зустрічей, уроків-екскурсій, тощо. У такій діяльності не лише розвиваються вміння, формуються цінності та конструюються знання, а й відбувається утвердження життєвого оптимізму, розвиток навичок позитивного і критичного мислення, формування активної соціальної і громадянської позицій, а відтак, ключових і предметних компетентностей.

Очевидно, що окреслена вище діяльність вимагає від учнів активної комунікації на уроці та поза ним. І, якщо у позакласній і позашкільній роботі реалізувати це простіше, то на уроці «Я досліджую світ» вчителю потрібно застосовувати технології кооперативного навчання, використання яких допоможе молодшим школярам навчитися співпрацювати, запитувати, домовлятися, відстоювати власну думку, приймати думку інших, виконувати різні соціальні ролі тощо, в результаті чого досягається ефективний вплив інтерактивних технологій навчання на формування життєвої компетентності молодших школярів.

Кооперативне навчання передбачає роботу в невеликих групах, що забезпечує можливість обговорити проблему, аргументувати і довести власну думку. Це сприяє глибокому розумінню навчального матеріалу та допомагає розвинути критичне мислення та усне мовлення. Учасники великої групи чи класу поділяються на кілька менших груп, діючи, за спеціально розробленою для них, інструкцією. Учень отримує завдання, опрацьовує свою частину матеріалу до повного розуміння питання та завершує роботу над ним. Далі

молодші школярі обмінюються знахідками і висновками таким чином, що досягнення кожного стає важливим для спільного результату (частина важливої інформації буде втрачена, інші учні групи її не отримають).

Важливо відзначити, що кооперативна діяльність на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» буде ефективною за певних умов:

- учень розуміє власну взаємозалежність від інших членів групи та відчуває особисту відповідальність за досягнення групових цілей;
- учні взаємодіють, допомагаючи один одному навчатися;
- учні опановують навички спільної праці.

Головне завдання вчителя початкових класів у кооперативному навчанні – спонукати учнів до самостійного пошуку для успішного досягнення мети. За таких умов педагог стає рівноправним учасником групи, однак навантаження на вчителя зростає, оскільки він повинен одночасно формувати в учнів навички: координувати свою діяльність із діяльністю партнерів; приймати позицію інших, змінюючи власну; надавати своїм партнерам допомогу та користуватися їхньою допомогою; поважати думку кожного; вибудовувати міжособистісні взаємини з партнерами; визначати пріоритетним досягнення колективної мети; уникати переростання суперечок у конфлікти; попереджати виникнення конфліктів, вирішувати їх шляхом діалогу. Організація і проведення, спільного з учнями, аналізу процесу навчання – одна з найбільш відповідальних функцій учителя початкових класів.

О. Пометун і Л. Пироженко, з метою застосування інтерактивних технологій у початковій школі, пропонують застосовувати такі інтерактивні методи: робота в парах, ротатійні (змінні) трійки, «Два – чотири – всі разом», «Карусель», «Акваріум», «Зигзаг» та інші [23].

І. Дичківська відзначає ефективність таких методів кооперативного навчання: «Думай – працюй у парі – ділись», «Кажі та перемикайся», «Круглий стіл», «Триступенева інтерв'ю», «Кути», «Графіті», «Навчання разом», «Команди – ігри – турніри», «Складена картинка», групове дослідження тощо [9].

Вміло спланована та організована робота груп, вміння молодших школярів будувати власну навчальну діяльність, поєднуючи індивідуальну роботу з парною і груповою, сприяють успішній роботі групи в кооперації.

Характерними ознаками кооперативного навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в початковій школі визначають:

- об'єднання молодших школярів у групи для позитивної взаємодії;
- нові форми організації роботи учнів у класі;
- розвиток в учнів молодшого шкільного віку соціальних навичок;
- підвищення у молодших школярів мотивації до навчання;
- організація уроків з метою розвитку співробітництва.

Технології колективно-групового навчання передбачають одночасну фронтальну роботу всього класу. Зазвичай ця технологія використовується разом з іншими. Основна мета такого навчання – прояснення певних положень, привертання уваги молодших школярів до складних або проблемних питань в навчальному матеріалі, мотивація пізнавальної діяльності, актуалізація опорних знань тощо. Вчитель заохочує всіх учнів до рівної участі та дискусії. Дискусія або обговорення будується навколо певної теми, яку слід визначати зрозуміло для всіх присутніх до початку обговорення. Учні висловлюються за бажанням. Обговорення триває допоки є бажання висловитися. Якщо вчитель вважає за потрібне підсумувати, то бере слово наприкінці обговорення. Найчастіше вчителі початкових класів застосовують на уроках «Я досліджую світ» такі елементи технологій колективно-групового навчання: «Мікрофон», «Навчаючись – вчуся», «Рольова гра – імітація», «Крісло автора», «Коло ідей», «Дерево рішень» та інші.

Цінною для формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів є технологія ситуативного моделювання – це побудова навчального процесу за допомогою включення учнів у гру (передусім ігрове моделювання явищ, що вивчаються). Навчання – цілеспрямований процес, а гра, зазвичай, містить невизначений характер. Ключове завдання педагога, при застосуванні цієї технології, полягає у підпорядкуванні гри визначеній

дидактичній меті. Ігрова модель навчання покликана реалізувати, крім основної дидактичної мети, ще й комплекс цілей: забезпечення контролю виведення емоцій, надання дитині можливості самовизначення, сприяння й допомога розвитку уяви, надання можливості вдосконалення навичок співпраці в соціальному аспекті, надання можливості висловлювати свої думки.

Зазвичай така технологія навчання реалізується в чотири етапи:

- орієнтація (учням повідомляють тему, ознайомлюють з правилами та загальним перебігом гри);
- підготовка до проведення гри (повідомлення сценарію, визначення ігрових завдань, ролей, орієнтовних шляхів розв'язання проблеми);
- основна частина (проведення гри);
- обговорення.

Серед інтерактивних ігор найпоширенішими є моделюючі, які проводяться за певним алгоритмом. Учні «потрапляють» в ситуацію, отримуючи на її основі ігрове завдання. Щоб виконати його, школярі поділяються на групи й обирають відповідні ролі. Висуваючи припущення щодо розв'язання проблеми (1-й крок), вони з'ясовують, що бракує певної інформації. На цьому етапі підключається вчитель, який коригує діяльність молодших школярів новим блоком інформації. Якщо гра побудована на відомому матеріалі, то джерелом інформації є судження попередніх учасників. Другий етап гри (2-й крок) полягає в аналізі отриманої інформації крізь призму гри. Дія розгортається за певним сценарієм, де учні взаємодіють один з одним, «грають ролі» (3-й крок). На четвертому етапі (4-й крок) починається серйозне обговорення, рефлексія проведених дій, усвідомлення учнями отриманого досвіду на теоретичному рівні

До технологій ситуативного моделювання відносять: «Симуляції» або «Імітаційні ігри», «Спрощене судове слухання», «Громадські слухання», розігрування ситуації за ролями тощо.

Дієвою формою інтерактивного навчання є опрацювання дискусійних питань. Дискусія – широке публічне обговорення спірного питання. При плануванні дискусії вчитель повинен врахувати час, місце, матеріали необхідні

для роботи, вміння молодших школярів працювати в групі. Важливим є підведення підсумків після завершення дискусії, аналіз дій учасників. Для кращого закріплення набутих знань в процесі дискусії можна запропонувати учням виконати письмове завдання.

Під час застосування технології опрацювання дискусійних питань слід дотримуватися певних правил:

- говорити по черзі;
- не переривати того, хто говорить;
- критикувати не особу, а висловлену нею ідею.
- поважати всі висловлені думки (позиції).
- коли хтось говорить – не сміятися (за винятком жарту);
- не змінювати тему дискусії;
- залучати до участі в дискусії всіх учасників.

На рівні класу можна доповнювати ці правила, а після обговорення прийняти їх та дотримуватися під час проведення дискусій.

До інтерактивних методів технології опрацювання дискусійних питань належать: «Метод ПРЕС», «Займи позицію», «Зміни позицію», оцінювальна дискусія, дискусія в стилі телевізійного ток-шоу, «Дебати» тощо.

Нова українська школа покликана створити для молодших школярів комфортні й затишні умови, в яких вчителі прислухаються до учнівської думки, вчать дітей критично мислити, виховують громадянську відповідальність, моделюють життєві ситуації, використовують рольові ігри, спільно розв'язують проблеми на основі аналізу обставин і відповідної ситуації.

Використання інтерактивних технологій в освітньому процесі забезпечує ефективніше отримання знань, формування вмінь і навичок, розвиток особистісних якостей, формування ключових, предметних компетентностей учня.

Завдяки інтерактивним технологіям учні мають можливість:

- творчо засвоювати навчальний матеріал, аналізувати отриману інформацію;

- навчитися формулювати та правильно висловлювати власну думку, аргументувати й дискутувати, доводити власну думку;
- розвинути уміння активного слухання, навчитися поважати думку співрозмовника;
- моделювати різні ситуації, в яких збагачується власний соціальний досвід;
- опанувати навички спілкування в групі, уникати та розв’язувати конфлікти, шукати компроміси, прагнути діалогу та порозуміння;
- розвивати навички проєктної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт.

Отже, використання інтерактивних технологій навчання з учнями початкових класів у процесі навчання дає можливість вчителю вже з молодшого шкільного віку формувати риси громадянина України, вчити висловлювати власну думку. Працюючи у парах, сперечаючись один з одним, або погоджуючись з думкою іншого, взаємодіючи один з одним у різних формах у учнів формується соціальна та громадянська компетентності.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» має широкі можливості для формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів засобами різноманітних технологій: традиційних та інноваційних. Наведемо приклади застосування обґрунтованих нами вище технологій на уроках «Я досліджую світ» у другому класі.

«Метод ПРЕС» можна застосувати на одному з уроків «Я досліджую світ» у контексті тематичного тижня «Мій/наш клас». Ми переконані, що з цього методу варто почати роботу над навчанням учнів дискутувати, зайняти й чітко аргументувати визначену позицію з обговорюваної проблеми. Під час роботи над темою дня «Права та обов’язки дитини», слід розмістити на фліпчарті демонстраційні матеріали на тему: «Права дитини» і попросити учнів знайти малюнок, на якому діти навчаються. Слід пояснити, що так зобразили право на освіту, але, водночас, вчитися – це обов’язок кожного з нас. Запитати дітей, які ще права вони знають? Учні називатимуть права, про які чули,

розглядатимуть демонстраційні матеріали, зачитуватимуть надписи під малюнками. Потім можна зачитати статтю 2 з «Декларації прав дитини» і попросити учнів навести приклад до кожного твердження. Слід спонукати їх пропонувати різні життєві ситуації у яких окреслені права порушуються і наводити приклади убезпечення від дискримінаційного підходу. Коли зрозуміємо, що молодші школярі готові до висловлення власної позиції, слід запропонувати спробувати самим створити і обґрунтувати «Права дитини». Отже, застосовуючи «Метод ПРЕС» на уроках «Я досліджую світ», можна досягти необхідної аргументації учнями власної думки.

Метод «Займи позицію» можна застосовувати під час вивчення теми «Ми всі різні, але маємо багато спільного. Ми всі різні, але всі рівні». Для цього потрібно заздалегідь підготувати презентацію, фотографії, малюнки учнів, вирізки з журналів на яких зображено людей своєї місцевості й усього світу, дітей різних національностей, з різними особливостями психофізичного розвитку. Далі слід організувати бесіду в колі: «Чи всі ми однакові? Чим ми відрізняємось один від одного? Що ми маємо спільного? Як би виглядав світ, якби ми були всі однакові? Як ви розумієте: «Ми всі рівні?»»

Потім потрібно розмістити плакати з написами «згоден (згодна)», на другому – «не згоден (не згодна)», на третьому «не знаю, не маю конкретної позиції» в протилежних кутках кімнати і попросили зайняти позицію («проголосувати ногами»). Далі слід обрати кількох учасників і запропонувати їм обґрунтувати свою позицію. Після викладу різних поглядів запитати, чи не змінив хтось з учасників своєї думки і чи не хоче перейти до іншого плакату?

Цей метод допоможе з'ясувати, які позиції й думки можуть існувати щодо спірного питання. В ньому кожному надають можливість висловитися, продемонструвати різні думки щодо теми, обґрунтувати обрану позицію, знайти і висловити найпереконливіші аргументи, порівняти їх з аргументами інших.

З метою обговорення гострої проблеми з діаметрально протилежних позицій, для збирання інформації з теми тижня «Я і моя Батьківщина» можна

застосувати метод «Інфокарусель». Відповідно до правил використання цього методу, учні розміщуються на стільцях, утворюючи внутрішнє і зовнішнє кола після чого отримують завдання здобути інформацію про різні області України. Вчитель розміщує в класі карту України і готує торбинку з літерами алфавіту. Діти з внутрішнього кола дістають по черзі літеру та називають місто, село, селище, назва якого починається з цієї літери. За сигналом учителя всі його учасники пересуваються на один стілець вправо і опиняються перед новим партнером із зовнішнього кола, якому задають запитання про досліджуваний об'єкт (місто, село тощо). Застосовуючи цей метод, можна досягти активізації наявних знань учнів, їх узагальнення.

Для учнів другого класу цікавою буде гра інтерактивного характеру «Чарівний мішечок», яку можна використати на уроці «Я досліджую світ» під час розповіді про державні символи України. Ми переконані, що цей метод учні сприймуть із задоволенням, адже незважаючи на те, що в молодшому шкільному віці переважає навчальна діяльність, ігрова не втрачає своїх позицій. Коли її поєднати з навчанням, знання учнів та їх мотивація до навчального процесу значно підвищуються. Дитина отримує мішечок із набором фігурок. Занурює руку і не виймаючи з мішечка, коментує свої дії, наприклад: «Я знайшов щось гостре, там три кути. Мабуть, це герб України».

Вивчення цієї теми можна доповнити застосуванням інформаційно-комп'ютерних та проєктних технологій: запропонувати учням переглянути відео та створили проєкт «Легендарні обереги наші!» з подальшим обговоренням: Що таке обєріг? Для чого вони потрібні? Які ще обереги ви знаєте? Кому, на вашу думку, зараз у нашій країні потрібні обереги? Чому? Як можна допомагати людям?

Варто додати, що згадані технології можна застосовувати досить часто на уроках «Я досліджую світ» і в позанавчальній діяльності, оскільки інтегрований курс дає широкі можливості для їх використання.

Відтак, можна рекомендувати учням і батькам протягом тижня переглядати по одній серії мультфільмів про Україну «Це – наше і це – твоє»

(рекомендовано Листом МОН України №1/9-385 від 20.07.2016 р.). «Це – наше і це – твоє» очима дітей – це 25 серій мультфільмів про Україну, основою для яких стали історії та малюнки школярів-учасників Всеукраїнського проєкту Міністерства освіти і науки України та телеканалу «ПЛЮС ПЛЮС» «Це наше і це твоє». Інформацію про те, що подивилися молодші школярі з батьками, можна обговорювати і на ранкових зустрічах. Таким чином формувати предметні компетентності наскрізно.

Особливе місце займає проєктна робота: організація різноманітних проєктів та кампаній, видання газет і журналів. Вони допоможуть учням правильно зрозуміти, що таке проєкт, ознайомитися з його етапами, навчитися працювати в групі, правильно розподіляти обов'язки, вибирати виріб з банку проєкту й добирати для нього необхідні матеріали, визначати їх вартість, виконувати передпроєктне дослідження, розробляти технологію виготовлення виробу, презентувати результати своєї роботи та оцінювати її. Найсуттєвішою рисою проєктної діяльності є формування ідеального задуму відповідно до поставленої мети і проєктної гіпотези. Створення задуму передуює роботі з його матеріалізації, тобто практична робота дозволяє перевірити, наскільки вдалим і повноцінним є цей задум. Виконання проєктів дозволить учням відчутти соціальну значущість, що стимулюватиме до активної життєвої позиції та вибору способу життя.

Під час тематичного тижня «Спорт», діти готують проєкти (мультимедійні презентації) на тему: «Спортсмени – Герої України!». Вчитель може запропонувати переглянути і обговорити мультфільм «Спортивні змагання Хрюнчика і Хрянчика» та організувати обговорення: Що допомогло звірятам перемагати? Що говорить про те, що звірята відповідально ставилися до спортивних ігор? Уявіть, що ви берете участь в спортивних змаганнях. Як поведитимете себе в разі перемоги? Як поведитимете себе в разі поразки? Сформулюйте три правила відповідальної підготовки до змагань.

Для аналізу, структурування, систематизації інформації на уроці «Я досліджую світ» доречно широко застосовувати структурно-логічні технології.

Презентація навчального матеріалу у структурованому вигляді дозволяє швидше та якісніше засвоювати нові системи понять, способи дій. Наприклад: доцільно під час вивчення теми «Відносини у спільноті», коли вчитель ознайомлює молодших школярів з поняттями «добрі стосунки», «толерантність», «приятель», «дружба», організувати, на початку робочого дня, опитування «Я хочу знайти друга серед хлопчиків/дівчаток класу» за допомогою діаграми у вигляді кіл Венна. Вчитель завчасно готує аркуш з діаграмою кіл Венна (в правому колі – хлопці, в лівому – дівчата, в центрі – хлопці і дівчата) і розміщує на стіні, дверях або на першій парті, бажано, при вході в клас). Учні, зайшовши вранці в клас, роблять певну позначку в правому, лівому колах або в частині, де вони перетинаються. Під час ранкової зустрічі вчитель розпочинає обговорення: «Хто вже має друга у класі – плесніть у долоні. Хто хоче знайти друга серед однокласників – піднесіть руки вгору. Хто є або намагається бути добрим другом – погладьте себе по голові».

Застосування діаграми кола Венна допоможе вчителю організувати обговорення, з'ясувати скільки дітей хочуть знайти друзів серед хлопчиків/дівчаток; хочуть знайти друга-хлопчика і/чи подругу-дівчинку, чи були учні, які не зробили вибір і чому?

Далі можна переглянути і обговорити з другокласниками мультфільм «Мотузки – історія про дружбу», який демонструє дружні стосунки між учнями початкової школи: дівчинкою Марією і хлопчиком з особливими освітніми потребами. Водночас, під час обговорення необхідно намагатися розвинути в дітей віру в себе, впевненість, вчити цінувати індивідуальність у людях тощо. Також, доречно торкнутися теми виховання в молодших школярів особистісних якостей, які сприяють збереженню та зміцненню здоров'я, формуванню уявлень про здоров'я як цінність, посиленню мотивації на ведення здорового способу життя, підвищенню відповідальності за особисте здоров'я, здоров'я родини.

В контексті вивчення теми «Час. Як керувати часом» учням доцільно запропонувати попрацювати з Т-таблицею – це вид схеми, за допомогою якої

можна проаналізувати переваги і недоліки планування власного часу. В одній колонці таблиці молодші школярі записуватимуть усі докази на підтримку ідеї планування, у другій – протилежні. Т-схема сприятиме візуальній підтримці і опрацьований на уроці навчальний матеріал у структурованому вигляді дозволить швидше та якісніше опанувати нові системи понять, способи дій.

Цінними для формування ключових і предметних компетентностей є уроки «Я досліджую світ» на яких застосовуються технології розвитку критичного мислення. Структура уроків з використанням даної технології має свої особливості. Можна виділити три основні етапи, кожен з яких має свої завдання. Наведемо приклад уроку на тему «Мої друзі».

Актуалізація пізнавальних процесів учнів. На цьому етапі визначається мета вивчення матеріалу, з'ясовується, що учням відомо з цієї теми, створюється контекст для сприйняття нових ідей, формується позитивне ставлення, зацікавленість до процесу навчання. Доцільно використати такі прийоми, як моделювання конкретних ситуацій, обговорення проблеми, дискусія «Мозковий штурм», «Коло ідей», «Обери позицію» тощо. Можна запропонувати учням розібрати проблемну ситуацію: «Христинка і Маринка – сусідки. Вони живуть в одному будинку, в одному під'їзді й обидві на третьому поверсі. Завжди разом ідуть до школи, де навчаються в одному класі, і також разом повертаються додому». Проблемне питання: «Христинка і Маринка – справжні друзі?». На протилежних стінах класу вчителю слід розмістити 3 плакати з написами: «За», «Проти», «Не знаю». Діти, займатимуть певну позицію, утворюються групи і упродовж трьох хвилин обговорять свій вибір. Далі 2-4 учням від кожної групи потрібно обґрунтувати свою думку. Після викладу різних точок зору учитель має запитати, чи змінив хтось з дітей свою думку і чи не хоче перейти до іншої групи? Діти, котрі перейдуть мають пояснити причини свого переходу.

Осмислення нового матеріалу. На цьому етапі відбувається безпосереднє ознайомлення учнів з новою інформацією, вони порівнюють свої очікування з тим, що їм реально пропонують вивчити, переглядають власні очікування й

висловлюють нові, виявляють головне, відстежують хід власних думок, роблять висновки щодо змісту матеріалу, пов'язують зміст уроку з особистим досвідом, відпрацьовують уміння і стратегії мислення.

Передбачається, що на цьому етапі вчитель має найменший вплив на учня. Молодші школярі ознайомлюються з новою інформацією під час читання тексту, перегляду фрагменту мультфільму, прослуховування оповідання, вірша тощо. Опрацьовуючи нову інформацію, доцільно використати такі методи, як аналіз, синтез, порівняння. Наприклад, можна застосувати вправу «Два – чотири – всі разом», яка спонукатиме учнів міркувати про те, хто такий друг? На основі висловлених думок, учитель пропонує скласти схему: «Ми вважаємо, що друг – це той, хто..., тому що...». Після чого діти обговорюють завдання у парах, потім у четвінках, доповнюють речення і добирають приклади з життя на підтвердження думки, яку вони сформулювали. Після цього – обговорюють питання усім класом, узгоджують позиції та виробляють спільне рішення.

Осмислення (рефлексія). На цьому етапі відбувається узагальнення та інтерпретація основних ідей уроку, обмін думками та висловлення особистого ставлення до окремих положень матеріалу чи уроку в цілому. Учні оцінюють набуті знання і вміння, ставлять собі додаткові запитання, планують застосування вивченого, тобто відбувається заміна вже наявного уявлення новим, засвоєння і закріплення знань.

З метою осмислення нового матеріалу (рефлексії), доречно запропонувати другокласникам виконати вправу «Крісло автора»: молодші школярі розповідатимуть, чи є в них друзі, як їх звати, чому діти вважають їх друзями? Також вчитель може організувати гру «Казковий друг»: учні пригадують свої улюблені мультфільми та казки, розмірковують, кого з героїв могли б назвати справжніми друзями? Чому? Чи може казковий герой бути другом? Потім можуть намалювати героя казки чи мультфільму, якого б хотіли бачити своїм другом, на звороті можна написати, за які риси характеру обрали саме його. Далі можна створити виставку робіт «Мій казковий друг». Для підведення підсумку доречно використати вправу «Мікрофон».

Означені технології дають змогу кожному учневі висловлювати власну думку, дозволяють набути необхідних навичок для творчого спілкування та співпраці, допомагають проводити дискусію, набути навичок співробітництва, оволодіти уміннями висловлюватись та активно слухати, стимулюють до виконання спільного завдання тощо. Ідеї, котрі виробляються колективно та в парі, допомагають учасникам бути корисними одне одному, брати активну участь у процесах формування свідомого громадянина, його світогляду, розвивають уміння приймати самостійні рішення, брати участь у самоврядуванні тощо.

Реалізуючи завдання формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», учитель повинен створювати такі умови в учнівському колективі, які б повністю дозволили розкрити як інтелектуальну, так і емоційну сферу кожного учня класу, адже кожна дитина повинна вчитися не тільки заради самого навчання, але й заради отримання тих позитивних емоцій, які стимулюватимуть бажання вчитися.

Відтак, робимо висновок, що сформовані у випускника Нової української школи ключові і предметні компетентності позначатся, в майбутньому, на умінні особистості висловлювати власну думку, застосовувати навички творчого спілкування та співпраці, брати участь у дискусії, демонструвати різні думки з теми чи окремої соціальної ситуації; випускник школи вмітиме обґрунтувати свою думку, буде готовий до співробітництва, умітиме висловлюватись та активно слухати, продукувати ідеї, мислити критично, працювати в команді, бути корисним у співпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусенко І. Інтегрований курс «Я досліджую світ» як інноваційна освітня технологія у початковій школі. *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи* : матеріали ІІ Всеукр. Наук.-практ. інтернет-

- конференції, м. Ніжин, 17 жовтня 2019 р. / за заг. ред. Є. Коваленко, упоряд. Т. Гордієнко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 262 с.
2. Антонова О. Є., Маслак Л. П. Європейській вимір компетентнісного підходу та його концептуальні засади. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід*: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 81 – 109.
 3. Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1–4.
 4. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу» : Київ. : Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.
 5. Гарачук Т.В. Наукові підходи до викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі. *Інноваційна педагогіка: Теорія і методика професійної освіти*. Випуск 28. 2020, С. 139-145.
 6. Гільберг Т.Г. Навчально-методичний посібник. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 кл. закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу. Київ: Генеза, 2019. 256с.
 7. Гільберг Т. Г. Навчально-методичний посібник. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 3-4 кл. закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу. Київ: Генеза, 2020. 240с.
 8. Державний стандарт початкової освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
 9. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. 3-тє видання, виправлене («Академвидав»). Київ, 2015. 304 с.
 10. Дубасенюк О.А. Загальнокультурна компетентність: сутність та наукові

підходи // *Формування загальнокультурної компетентності майбутніх фахівців* / за ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 5-10.

11. Єпіхіна, М. А. Особливості викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у новій українській школі в контексті педагогіки партнерства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : серія: Педагогіка. Соціальна робота / голов. ред. І.В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2019. Вип. 1 (44). С. 67–70.
12. Ільченко В. Інтеграція змісту освіти як виклик часу. *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2019. Вип. 24. С. 85–89
13. Інноваційні технології навчання: Навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів / [Кол. авторів; відп. ред. Бахтіярова Х.Ш.; наук. ред. Арістова А.В.; упорядн. словника Волобуєва С.В.]. Київ : НТУ, 2017. 172 с.
14. Інтегровані уроки у початковій школі / І. Большакова ; упорядн. О. Семібаламут. Київ : Вид. дім «Перше вересня», 2016. 176 с
15. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 27. С. 17-23.
16. Мойсеюк Н. С. Педагогіка. Навчальний посібник. 5-е видання, доповнене і перероблене. Київ: [б. в.], 2007. 656 с.
17. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. 2016. С. 11–12 URL: <http://surl.li/pmzu>
18. Нова українська школа: poradnik для вчителя / за ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
19. Організація освітнього процесу в початковій школі : Методичні рекомендації. Орієнтовні календарно-тематичні плани. 3 клас. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 144 с.
20. Пометун О. Нова українська школа : розвиток критичного мислення учнів початкової школи : навч. метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 192 с.

21. Савченко О.Я. Компетентнісний підхід як ресурс інноваційного розвитку шкільної освіти. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Серія «Педагогічні науки». Вип. 33. 2015. С. 161-167.
22. Сидорчук Н. Г. Порівняльний аналіз понять «компетенція» та «компетентність» як складних психолого-педагогічних феноменів. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Спецвипуск. Вінниця-Київ, 2015. С. 78 – 81.
23. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
24. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко 1-2 клас: наказ Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 № 743-22. 68 с. URL: <http://surl.li/dcaab>
25. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко 3-4 клас: наказ Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 № 743-22. 107 с. URL: <http://surl.li/cvuza>
26. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна 1-2 клас: наказ Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 № 743-22. 68 с. URL: <http://surl.li/ddjdp>
27. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна 3-4 клас: наказ Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 № 743-22. 68 с. URL: <http://surl.li/dexnc>
28. Тягло О. В. Критичне мислення з урахуванням елементарної логіки: навч. посіб. Харків: Центр удосконалення соціологічної освіти, 2001. 210 с.
29. Lipman M. *Thinking Children and Education*. *Montclair State College*, 1993. 432 p.